

פרשת מסעי

ערד ומלך ערד

תל ערד

בספר במדבר נזכר פעמיים אירוע המלחמה של מלך ערד עם בני ישראל, אחת מהן בפרשתנו. כשאנו מחפשים את ערד העתיקה נטייתנו היא לפנות לאתר הארכיאולוגי המוכר תל ערד.

זהו אתר בנגב המזרחי, מערבית לעיר ערד, ששוכן בבקעת ערד ממזרח לבקעת באר שבע, וגובהו 600 מטר מעל פני הים. תל ערד נמצא על צומת דרכים חשוב מתקופת הברונזה הקדומה. בתקופת הברזל הגנה ערד על הדרך המרכזית שעברה מירושלים וחברון לכיוון חורבת עוזה וים המלח.

בתל יש שתי תקופות ישוב: התקופה הקדומה ביותר היא תקופת הברונזה הקדומה (בערך 3000 שנה לפני הספירה, כ-1500 שנה בקירוב לפני תקופת האבות). התקופה המאוחרת מתחילה בראשית התקופה הישראלית (בסוף המאה ה-12 לפנה"ס או בתחילת המאה ה-11 לפנה"ס). כאשר נבנה בראש הגבעה יישוב מפורז שבמרכזו במה ומזבח. במצודה שבראש התל נמצא מקדש ישראלי, שלדעת החופרים היה מקדש עברי שבו הקריבו קרבנות לאלוקי ישראל. מקדש זה נחרב מאוחר יותר על ידי המלך חזקיהו בעת הרפורמות הדתיות שהנהיג.

מכל מקום הדבר החשוב לעיוננו הוא שבתקופת יציאת מצרים לא היה ישוב בתל ערד.

מלחמה עם מלך ערד

בתורה אנו פוגשים לראשונה את מלך ערד בפרשת חוקת:

וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֶרְדַּי יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלְחַם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ שָׁבִי. וַיֵּדַר יִשְׂרָאֵל נָדָר לֵה' וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תַּתֶּן אֶת הָעַם הַזֶּה בְּיָדִי וְהִחַרְמְתִּי אֶת עָרֵיהֶם. וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי וַיִּחַרֶם אֶתְהֶם וְאֶת עָרֵיהֶם וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם חֶרְמָה (כא, א-ג).

הפעם השנייה היא בפרשתנו:

וְאַהֲרֹן בֶּן שָׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים וּמֵאָת שָׁנָה בָּמָתוֹ בָּהָר הַהוּא. וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֶרְדַּי וְהוּא יֹשֵׁב בְּנֶגֶב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בָּבֶא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (לג, לט-מ).¹

מלחמת מלך ערד מעוררת שלוש שאלות: א. מה שמע אותו מלך ערד? שמיעתו מוזכרת פעמיים, אך תוכנה נעלם ולא מוזכר בכתובים. ב. מי ישב בתל ערד בזמן יציאת מצרים ותקופת נדודי בני ישראל במדבר, כאשר

¹ נציין כי ערד נזכרת בתנ"ך עוד מספר פעמים, למשל: שופטים א, טז. בנוסף לכך ערד מוזכרת בשיכול אותיות כעיר בנחלת שבט יהודה: "וַיְהִי קְרִיעַת מַקְצֵה לְמִשְׁה בְּנֵי יְהוּדָה אֶל גְּבֹל אֲדוּם בְּנֶגְבָה קְבָצָאֵל וְעֶדְר וְגֹר" (יהושע טו, כא). ערד היא ערד שהייתה בנחלת שבט יהודה.

מלך ערד נלחם עם ישראל כמסופר בפרשת חוקת? ג. מה היא זהותו הלאומית והגיאוגרפית של מלך ערד?
והיכן היא ערד שעליה הוא מלך?

באשר לשאלה הראשונה, מה שמע מלך ערד? יש תמימות דעים בין המפרשים ההולכים בעקבות הגמרא²:
מלך ערד שמע על מיתת אהרון הכהן הגדול, ומבחינתו זו שעת כושר לתקוף את ישראל. לפי הגמרא
בירושלמי במסכת יומא ומדרשים שונים³, לאחר מותו של אהרון אמרו מלך ערד ועמו כי מת התייר הגדול
שהיה הולך לפניו וכובש את העומד בדרכו. היינו נסתלקו ענני הכבוד, ולכן בני ישראל רצו לחזור למצרים
ואכן חזרו על עקבותיהם שבע (או בגרסה אחרת שמונה) מסעות לאחור בדרך חזרה למצרים, ואז התגרה
בם מלך ערד.

באשר לשאלה השנייה, נקדים ונאמר כי תיארוך תקופת יציאת מצרים שנוי במחלוקת בין החוקרים. לדעת
יהודה אליצור⁴ יציאת מצרים היתה במחצית השנייה של המאה ה-15 לפנה"ס. גישות אחרות מדברות על
תקופה מאוחרת יותר, באמצע המאה ה-13 לפנה"ס.⁵ אנו לא ננסה להכריע בסוגיה מורכבת וטעונה זו, אך
לפי שתי הגישות מגיעים למסקנה שבתקופה שבה נדדו בני ישראל בדרכם ממצרים לארץ ישראל, לא היה
בתל ערד שום ישוב ולכן לא מובן מי הוא מלך ערד שמוזכר בתורה.

באשר לשאלה השלישית, אין תשובה חד משמעית באשר לזהותו של מלך ערד. לבעיה זו אפשר להציע מספר
פתרונות בגישות שונות.

גישת הראליה – גישה גיאוגרפית היסטורית

התורה משתמשת בביטוי "יושב הנגב" ופעם נוספת בביטוי "והוא יושב בנגב". ייתכן שכוונת התורה היא
לשבט נוודים שחי במרחב הנגב. אפשר גם לשער שמקורו של שבט זה הוא בתושבי ערד הקדומה של תקופת
הברונזה שנטשו את עירם הקדומה ועברו לנדוד במרחב הנגב.⁶ כך ש"מלך ערד" הוא המלך של שבט הנוודים
שמוצאו הגיאוגרפי הוא העיר ערד. כך מסבירים הרב יואל בן נון⁷ וישראל רוזנסון.⁸

מבין החוקרים שהתחבטו באשר לזהותו של מלך ערד הכנעני המוזכר בסיפור המקראי על חרמה, היו
שהציעו⁹ שערד הכנענית אינה תל ערד המוכר לנו, אלא תל מלחתה (12ק"מ דרומה מערבה לתל ערד), שהיה
מיושב בתקופת הברונזה המאוחרת שבמהלכה ככל הנראה יצאו בני ישראל ממצרים. המאמצים גישה זו
יכולים לטעון שמלך ערד הוא מלך הישוב שהיה קיים בתקופת יציאת מצרים בתל מלחתה.

לדעת רבי אברהם אבן עזרא¹⁰ היו שני מקומות בשם ערד: האחד היה בעבר הירדן המזרחי, והוא מלך ערד
ששמע את השמועה שמת אהרון ובא להילחם בישראל, בנוסף לכך היה ישוב נוסף בשם ערד גם בעבר הירדן

² בבלי מסכת ראש השנה דף ג עמוד א, נוסח דומה מובא גם ב מסכת תענית דף ט עמוד א

³ ירושלמי מסכת יומא פרק א, מדרש סדר עולם רבה פרק ט ועוד.

⁴ יהודה אליצור, יציאת מצרים לאור ההיסטוריה, באתר "דעת".

⁵ Lawrence T. Geraty - Dates for the Exodus בהרצאה משנת 2013 ביו-טיוב.

⁶ המחקר מכיר בכך שערד של תקופת הברונזה הקדומה אכן ננטשה.

⁷ שמעתי אותה מפיו ממש בסיום שיעור בהדרכתו בתל ערד בשנת תש"פ.

⁸ ישראל רוזנסון, "סיפור עבר ספרות והיסטוריה בתנ"ך – סתירה או השלמה", הוצאת תבונות מכללת הרצוג אלול תש"ס, עמוד 135.

⁹ יוחנן אהרוני ז"ה היה אותו עם 'ערד לבית ירחם' שמופיעה לצד 'ערד רבת' ברשימת כיבושי שישק בנגב. ייתכן שערד רבה היא תל ערד

וערד לבית ירחם היא חרמה.

¹⁰ פירושו לבמדבר כא א

המערבי (אולי זו התרחבות של הטריטוריה הערדית שממזרח לירדן) שאותו הוריש יהושע¹¹ כמו שכתוב ברשימת המלכים אשר כבש יהושע¹².

מבחינה גאוגרפית מעניין לציין את זיהויו של רבי אשתורי הפרחי מחבר הספר כפתור ופרח¹³. בדומה לראב"ע הוא סובר כי ערד נמצאת בעבר הירדן המזרחי " מלך ערד ארצו לדרום חשבון יום ונקרא עורד... וסמך ליה אלעלא וקורין לה עלה". לפי שני הפרושים הללו אין קשר בין תל ערד המוכר לנו כיום, למלך ערד ולשוב שעליו מלך. ערד שנלחמה בבני ישראל נמצאת בעבר הירדן המזרחי.

על דרך המדרש

אחד ההסברים שפותרים את שאלתנו, מובא במדרש במדבר רבא¹⁴ שמתקשה בהבנה של האמור בפסוק "וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עַרְדַּי לְיֵשֶׁב הַנֶּגֶב", כי התורה מעידה בפירוש (יג, כט) שבנגב ישבו העמלקים ואילו הכנענים ישבו על הים וליד הירדן. קושי זה מביא את המדרש לומר שהעם שנלחם היה באמת העם העמלקי, אבל הם התחפשו לכנענים כדי שבני ישראל לא ידעו את זהותם. כוונתם היתה שכאשר בני ישראל יתפללו לקב"ה לתת בידם את "הכנענים" תפילתם לא תואיל כי הם עמלקים. בני ישראל שהרגישו כי זהות האויב אינה ברורה, צעקו לקב"ה בנוסח כולל "אם נתן נתן את העם הזה" ואכן שמע הקב"ה ונתנם בידם.

לפי מדרש זה מלך ערד אינו אלא מלך הכנענים. עוד אומר המדרש כי מלך העמלקים (שהתחפשו לכנענים) נקרא מלך ערד כי הוא היה דומה לערוד מדברי, היינו לחמור בר. ממילא לפי פירוש זה אין שום קשר בין הישוב הקדום ערד למלך ערד.

זיהוי שונה מצאנו בגמרא במסכת ראש השנה, האומרת שמלך ערד אינו אלא סיחון מלך האמורי, ששמו המקורי הוא ערד. הכינוי סיחון ניתן לו כי הוא היה דומה לסייח. המשותף למדרש האגדה ולגמרא הוא שמלך ערד אינו קשור כלל, מבחינה גיאוגרפית, לתל ערד.

לסיכום, רצינו להבין כיצד התורה מזכירה מלחמה עם מלך ערד שנערכה בתקופה שבה ערד העתיקה הייתה מקום שומם. ראינו תשובות שונות ומגוונות החל מגישה ריאלית האומרת כי התורה מתארת בהדגשה את מלך ערד כיושב בנגב כדי לציין שהוא ישב במרחב גיאוגרפי כשבט נודד, ולא בישוב הקבע תל ערד. אפשרות אחרת היא לטעון שערד עליה מדובר היא ישוב אחר ולא תל ערד. מצאנו גם פירושים, שהולכים על דרך הדרש ולפיהן שמלך ערד אינו קשור כלל גיאוגרפית לתל ערד ושמו מלך ערד ניתן לו מסיבות אחרות.

להבנתי אין חובה להכריע מה הגישה "הנכונה". כל אחד יכול להזדהות עם הפירוש הנראה לו ובלבד שנדע שמשה אמת ותורתו אמת. כל הכתוב בה נכון ומדויק, ואם מצאנו חוסר התאמה לכאורה, הרי שעלינו לחקור ללמוד ולמצוא פתרון, אך אין למציאת הפתרון או לאי מציאתו שום השפעה על אמונתנו. ויהי רצון שנזכה לכך.

¹¹ יהושע יב, יד'

¹² (יהושע יב, יד) "מֶלֶךְ חַרְמָה אֶחָד מֶלֶךְ עַרְדַּי אֶחָד"

¹³ כפתור ופרח הוא חיבור הלכתי שחובר במאה ה-14 על המצוות התלויות בארץ. הוא מברר את גבולותיה ההיסטוריים של ארץ ישראל, חלוקתה לשבטים.

¹⁴ במדבר רבה, פרשת חקת פרק כא.